

УДК: 37.013:39(560)

Октай Четин

ОшМУнун Арашан гуманитардык институтунун
директоруунун орунбасары.
oktaycettin@gmail.com

Алимбеков А.

профессор кафедры педагогики КТУ «Манас»
akmatali_alimbekov@mail.ru

АНАДОЛУ ТҮРКТӨРҮНҮН МЕКЕНЧИЛДИККЕ ТАРБИЯЛОО САЛТТАРЫНЫН ӨНҮГҮШҮ

РАЗВИТИЕ ТРАДИЦИЙ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ АНАТОЛИЙСКИХ ТУРОК

THE DEVELOPMENT OF THE TRADITIONS OF PATRIOTIC EDUCATION OF THE ANATOLIAN TURKS

Аннотация. Макалада Анадолу түрктөрүнүн балдарды мекенчилдикке тарбиялоо жаатындағы макаладарда чагылдырылған салттық көз караштары талдоого алынып конкреттүү күрдаалдардагы чындыкка айланышын тастыктаған мисалдар менен бекемделет. Ошону менен жаңы Туркиянын мектептеринде Ататүрк баشتаган окуучу жащарды мекенчилдикке тарбиялоо саясатынын салттық баалуулуктар менен байланышына олуттуу орун берилет.

Түйүндүү сөздөр: Анадолу түрктөрү, мекенчилдикке тарбиялоо, ата сөздөрү, салттық маданият.

Аннотация. В статье проанализированы традиции Анатолийских турок в сфере патриотического воспитание детей и подкреплены конкретными действительными фактами истории. Вместе с тем, особое внимание уделяется раскрытию взаимосвязи традиционной системы и политики новой Турции в области патриотического воспитание детей и молодежи.

Ключевые слова: Анатолийские тюрки, патриотическое воспитание, пословицы, традиционная культура.

Annotation. This article analyzes the traditions of Anatolian Turks in the field of Patriotic education of children and supported by concrete facts of history. At the same time, special attention is paid to the relationship between the traditional system and the policy of the new modern Turkey in the field of Patriotic education of children and youth.

Key words: Anatolian Turks, Patriotic education, Proverbs, traditional culture.

Азыркы Анадолу түрктөр жайгашканга чейин бир катар христиандык Европалык масштабдуу цивилизациялардын жааралган жери болгону жалпыга маалым. Түрктөр Мазгрит согушунан кийин Анадолуга келген огуздардын алдында көп сандаган түрк калктары пайда болду. Сельжук мамлекети жана Түрк бектиkerинен Турция чыныгы түрк журтуна айланып, Анадолу Турция болуп калган. [13, 79]

Анадолу маданияты түпкү табияты жагынан ислам-турк маданияты катары калыптана баштаганына карабастан мында түрктөрдүн түпкүрдөн түтөлүп

келген салттық маданиятынын өнүгүшүнө да олуттуу өбөлгөлөр түзүлген. Балким, улуттун өткөнү менен келечегине стратегиялык өнүттөн ой жүгүрткөн чыгаан көсөм жол башчылар элди уңулуу маданиятынан кол үздүрбөй тескерисинче элдин эс тутумунда, азыз аңгемелерде, арбактуу салттарында сакталып калган бийик адептик үлгүлөрдү эш тутуп сактап келэр муунга мурастоо үчүн атайын камкордук көрүшкөндүр. Ырасында эле тарыхый өүгүштүн мыйзамы ушу. Бул акыйкатты түрк элдеринин сыймыгы, чыгаан кыргыз жазуучусу Ч. Айтматов төмөнкүчө белгилеген:

БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

"Ажайып искуство образдарында, башкача айтканда, байыркы миifterде, аңыз-аңгемелерде (легендаларда), классикада сакталып калган рухий таржымалы менен тарыхын унуптап калган адам ақыл-ес жасынан эч качан жарыбайт, андай адам азыркы ашкан татаал турмушту аңдаганга алсыздык кылат" [9, 112]

Ал эми көрнүктүү этнопедагог Г.Н. Волков тара-бынан "Эс тутумсуз тарых болбойт, тарыхсыз салт болбойт, салтызыз маданият болбойт, маданиятсыз тарбия болбойт, тарбиясыз личность болбойт, личностсуз улут болбойт" – деп XXI кылымдын эң ори-гиналдуу педагогикалык формуласы катары айкында-ган. [12,166]

Бул макалада биз жогорку ойлорубузду Анадолу түрктөрүнүн адеп-ахлак тарбиясына байланыштуу байыртан бүгүнкү күнгө чейин элдин турмуш практикасында жашап келген макал лакаптардын жана турмуштук фактылардын мисалында бекемдөөнү көзөмөл тутабыз.

Анадолу түрктөрүндө макалды "ата сөзу" деп етө урматтуу кадырлуу ой пикир катары кабылданат. Ошондуктан "Ата-бабалардын сөзүн укпаган киши четке кагылат, ақыретте айбандарга кошулат" деп айтылат. Мында «Макал» түшүнүгү оозеки чыгармачылык жанры маанисинен да кыйла жогорку мааниде, башкача айтканда, ата-бабалардын кенеши, көрсөтмөсү катары кабылдана тургандыгын түябыйз.

Жогорудагы "ата-бабалардын сөзүн укпаган киши четке кагылат" деген сүйлөмдөгү "четке кагылат" фразеологизмин адам катарынан чыгат элден бөлүнөт деп түшүнсөк болот. Ошондой эле бир макалда бул жаза дароо ишке ашырылаары белгиленет: «Ата-бабалардын сөзүн укпаган октой атылат». Түркия түрктөрүнүн фольклорунда «Аталардын сөзүн укпаган же теке же бүкө» -деген да макал да салттуу турмуштун эреже салттарын тартипке салып турган макалдарды этибарга албаган дам «теке» болуп камакка алынары же «бүкө» болуп токойго айдалып сүргүн жазасына тартылаара эскертилет. Макал ылакаптарды олуттуулугун белгилеген ой тыянактар башка түрк калктарында да көп учурдайт. Бул маселе боюнча Алтай түрктөрүндө «Аталардын сөздөрү талкууланбайт», «макалдар базарда сатылбайт», «мисал – роза, ал эми сез – гүл» жана «ата-бабалардын сезү – ақыл», чуваштарда «Улуунун сезү жерде калбайт», Кыбрыс түрктерүндө «Карынын сезү четке ташталбайт», өзбек түрктөрүндө «макал ақылдын каймагы» же болбосо «макалдар-акылдын көзү», түркмөндөрдө «аталар сезү-сөздөрүн негизи» -деп айтылат. [10, 45]

Макалдарда байкалган тарбиялык кубулуштарды интеграциялоо функциясы алардын педагогикалык баалуулугун көтөрөт. «Ойду эсте сактоо, кабыл алуу жана аң сезимде кайра иштеп чыгуу процесстерин женилдетүү максатында калктын колективдүү ақыл эси ойду сарамжалдуу код аркылуу бекемдейт. Ап бир макал көптөгөн сандагы маалыматты камтыйт. Ой, маалымат бул жерде бекем сакталат. Мында көрүнүш, бир жактан, кабыл алуу жана эсте сактоо ишин женилдетсе, экинчиден аны түшүнүү жана чечмелөө ишин татаалдаштырат» [11,166]. Макалдарда катылган билим технократиялык көз караштарга, микродүйнө менен макродүйнө туралуу маалыматка, рыноктук эсеп-кысаптуулукка анчейин коошпойт. Се-

беби алардын негизин текти-төркүндү ызаттоо, адамгерчилики баалоо, асыл сапаттарды даңазалоо сыйктуу касиеттүү маанилер түзөт. И. Аксой жана Θ Асим белгилегендей "Булар салт-санааны, адат-традицияны бекем сактоочу сыр сандык сыйктуу. Алар өздөштүрүлгөн, кабыл алынган, тажрыйбада текшерилген гана пикирлерди, эрежелерди, императивдерди камтыйт. Макалдар ойдун жалпылоочу формуласы катары убакытты өттүүшкө, учурга жана келечекке ажыраттай, дайыма туруктуулукту сактайт". Aksoy, Ö. Asim. (1970). Atasözleri ve Deyimler El Kitabı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. Ушулардан улам макалдар педагогикалык кубулуштардын, жагдайлардын жалпылоочу символу катары кызмат кылат жана ар бир символдун артында терең жана сырдуу маани жатат деп айтууга негиз бар.

Биз макалада негизги булак катары Анадолу элини оозунан жыйналып алынган макалдар жыйнагын колдонууга аракет кылдык. Ал жыйнак Өзкүл Чобаноглуунун «Түрк дүйнөсүнүн ортос макалдар сөздүгү». [2] Мында түрк элдерине таандык макалдар тематикалык жана семантикалык текстештигине жараша кылдат жикке бөлүштүрүлгөн.

Анадолу түрктөрүнүн адеп-ахлак маданиятынын өзөкүтүсү – бул эл жер жана мекенди сүйүү коргоого тарбиялоо. Мекенге жана өз элине болгон сый-урмат мамиле элдин эң маанилүү моралдык талабы болуп эсептөлөт: «*Yad elde beylik sürmeden, yurta zügürt gezme yeğdir*» ("Башка элде султан болгончо өз элиңдө улттан бол").

Эл мекенден ажыратылгыс бир түшүнүк болуп, мекенсиз жашоону элестетүү мүмкүн эмес болгонуктан, адамдын рухий жана физикалык болмушу мекен менен органикалык түрдө байланышта турат: «*Halkın kudreti, büyük kudret, Vatan toprağıysa servetti*» («Элдүү түлкү ач өлбөс», «*Halk varsa yiğit var, yiğit olan yerde halk var*» ("Эл болбосо, эр болбойт"). Анадолу түрктөрү учун бул тарыхый эс тутум гана эмес керек учурда ачыкка чыгып чындыкка айланганда бийик адамдык сапат болгон. Муну, Чанаккале согушунда улук лейтенант Захиддиндин энесине жазған каты тастыктап турат: "Бул күндөрдө күндөгүдөн маанилүү салгылашууларга киребиз. Билесин, ар салгылашууга кирген өлбөйт. Бирок, мен өлсөм тақыр кам санаба... Ата Мекен учун шейит болсом кандай бактылуумун" [6, 87-б].

Ал эми Хасан Этемдин жазған ақыркы катында түрк жеринин табиятынын кооздугуна көзү тойбогон сүйүү да, аны сактоо жөнүндөгү ичен чыккан рух, аллахтан ақыркы суралычы да таасирлүү берилген: "Оо, түрктөрдүн уллу Аллахы, Оо, ушул сайраган күштүн, ары бери жайылган жана мараган койдун, ийилип жүгүнгөн көк эгин жана чөптөрдүн, ушул айбаттуу тоолордун жаратуучусу. Сен булардын баарын түрктөрө бергенсін. Кайра түрктөргө ташта. Анткени, мындаи кооз жерлер Сени аздектеген жана Сени улуу деп билген түрктөргө тишелүү." [6, 10].

Элдик тарбия системасы жаштарды өз элин душмандардан активдүү түрдө коргоого даярдагандыктан, жаш муундарда мекен учун жанынан кечүү даярдыгы калыптанат: «*At ölürl meydan kalır, yiğit ölürl şan kalır*» (Эр жигит эл чөтиндө, жоо бетиндө). Мекенге карата мындаи терең урмат жана берилүү,

жашоодогу эн баалуу нерсе болуп эсептелген жанын берүүгө даяр болуу кыргыз жана түрк элдеринин эң мыкты уулдарына мүнөздүү сапат болуп келген. Мына ушул өзгөчөлүк кыргыз жана түрк элдеринин баатырларын баалоонун башкы критерийи болуп эсептелет.

Мекен сүйүсүнө байланыштуу макалдар жаштардын коркоктук жана чыккынчылык сыйктуу уятка калудан алыс болууну үйрөтөт. Себеби коркоктор жана чыккынчылар мекендин кечирилгис душмандары болуп эсептелет: «Besle kargayı oysun gözüñ/Düşmana nefreti olmayanın vatana sevgisi olmaz» («Элден безген эр эмес, жоодон качкан шер эмес»); «Tuz, ekmek hakkını bilmeyen kör olur» («Туз, наң акысын актай албаган адам сокурдан айрымасы жок»); «Korku dağları bekletir (aşırır)» (Коркок миң өлөт, баатыр бир өлөт); «Cesurun bakişı, korkağın kılıcından keskindir» («Жұнұ боштун жұзу бириксе да, бир баатырга тең келбайт»); «Korkana çift görünür/ Korkak kendi gölgесinden de korkar» («Коркконго кош көрүнөт, кошогу менен беш көрүнөт»).

Элдин пикиринде душмандан коргонууда ар дайым кайраттуу, күчтүү жана тайманбас адамдар жеңишке ээ болот. Күч, кайрат жана тайманбастык жаштардын эркүүлүгүн калыптоодогу негизги сапаттар болуп эсептелип, эл ичинде төмөндөгүчө нускаланат: «Korkunun ecele faydası yoktur» («Өлүмдөн корккон жеңе албайт»); «Yataktak ölmektense müminlerin yardımına koşarken ölmeyi tercih etmek/ Ölürse yer begënsin, kalırsa el begënsin» («Жатып өлгөнчө, атып өл»); «At ölür meydan kalır, yiğit ölüր şan kalır» («Кордук өмүрдөн, эрдик өлүм жакиши»).

Макалдарда белгиленген өз өмүрүн мекенге арноо жөнүндөгү ойлор башка мурастарда да терендетилип таасири күчтөлгөн. Ушундай мүдөө жана идеалдардын негизинде жазылган “Түрк кызынын насааты” деп аталган бешик ыры өзгөчө кызыгууну туудурат. Ырдын тексти төмөндөгүдей:

Алдей, бөпөм, сен уктасаң рухун үгат үнүмдү
Түрк кызымын чек аранын боюнда саймалуу
жоолугумдуң кесими
Ыза болбо мен сени да журтум үчүн терметем
Румелиде ағызылган кызыл канга ыйлаймын
Алдей, алдей, алмаз балам, жүрөгүндү азапка салба
Чыккынчы душмандын намысы жок, үнүндү бас, ыйлаба
Бул дин үчүн, журтум үчүн бешигинди терметем
Боорум чок болуп, сүңгүлөнгөн күнөөсүздөргө ыйлаймын
Алдей, алдей, арстан балам, мекен сенин өч
алышыңды күттөт
Сен чоңоуп душмандарга кылышыңды бир көрсөт
Илим алсын, билим алсын уулум деп мен терметем
Кудайым, сакта, бул элибиздеги сабатсыздыкка
ыйлаймын [5, 111]

Бул ырда кош кабат педагогикалык максат мүдөө катылганын байкоо анчалык кыйын эмес. Биринчиден, баланын келечектеги парзы жөнүндө айтылса, экинчиден балдарды эмне максатта тарбиялоо керектиги жөнүндөгү энелерге айтылган ақыл кенеш берилген.

Түрк поэзиясында мекенчилдик темасын терең мазмундуу чагылдыруу аркылуу бүткүл улуттук таасир эткен улуу чыгармачыл инсан Түрк улуттук гимнинин

автору – Мехмет Акиф Эрсой. Гимнде тарбиялануучуларды эркиндик, азаттык, көз карандысыздык жалпы эле мамлекеттин эмес, ар бир инсандын бакыбат жашоосунун зарыл шарты экендигин ынандашууга негиз болгон төмөнкүдөй саптар орун алат.

“Мен эзелтен бери эркин жашадым, эркин жашаймын

Кайсы эсин жоготкон мага чынжыр байлайт? Таң каламын.

Мехмет Акиф мекендин бакубаттыгы анын чыныгы ээлери болуп эсептелген мекенчил инсандар аркылуу камсыз болоорун нускал, жаштарды ушундай нарк наасилге ээ болууга үндөйт:

Ээси болбогон мамлекет жоюлуп кетет,
Эгер сен ага ээ боло алсан сакталып калат”

Мында баамдалгандай, “мекен сүйүү” таалимтарбиясы мамлекеттин билим берүү саясатынын өзөгүн түзгөн.

Анадолу түрктөрүнүн мекенчилдик жана мекенди сүйүгө тарбиялоо салттары жаңы өлкөнүн билим берүү системасынын максатынын өзөктүү багыттарынын бири болгон. Бул маселе тууралуу 1922-жылы 1-марта түрк парламентинин ачылышында сүйлөгөн сөзүндө мындаи деп айткан [3, 296].

“Тарбиялана турган балдарыбыз менен жаштарга адегенде Түркиянын эгемендүүлүгүнө, идентиттүүлүгүнө, улуттук салтына кедергисин тийгизген бардык факторлор менен күрөшүн зарыл экенин үйрөтүү керек.” Улуу жол башчы мамлекеттин тағдырын мектептердин таалим-тарбия иши менен ажырагыс биримдикте карап “мектептер-мамлекет” (1923-жыл, 12-декабрь) деп эсептеген.

1923-жылы марта Конъядагы жаштарга кайрылып жатып: “Дүйнөнүн бизди урматташын кааласак, адегенде биздин өзүүзгө жана мамлекетибизге бул урматты сезимибиз менен, жүрүш-турушубуз менен көрсөтөлү; улуттук өздүгүн таба албаган мамлекеттер башка мамлекеттердин жеми экенин билишибиз көрек” деп жаңы түрк мамлекетинин улуттук биримдикке болгон көз карашын билдирип, алдынкы жылдарда түзүлө турган мамлекеттик билим берүү системасынан белги берип кеткен [3, 85].

Бул баалуулуктар азыркы Түркия мектептеринин билим берүү жана тарбиялоо мазмунунун өзөгүн түзөт.

Түрк коомунун фундаменти үй-булө болуп эсептелет. Билим берүү министрлиги тарабынан бекитилген “Мектеп жана үй-булөнүн иш бирдигинин” жоболоруна ылайык мугалимдер ата энелер менен биримдикте окуучуларды ата мекендин ыйык символдоруна, алар аркылуу өз өлкөсүнө, эли-жерине, тарыхына жана маданиятына карата иш жүзүндөгү урмат-ызаат сезимин өнүктүрүүгө өбөлгө боло алуучу улуу жеништерге байланыштуу майрамдарга, өлкөнүн өнүгүшүндө өзгөчө мааниге ээ тарыхый жерлерге электрондук жана жандуу экспурсияларга катыштыруу, эрдиктерди эскерүү кечелерге, туу көтөрүү аземине, айрым ата-энелердин балдарды мекенчилдикке тарбиялоо боюнча өрнөктүү тажрыйбаларын үйрөнүүгө катыштырышат.

БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

Адабияттар

1. Aksoy, Ö. Aşim. (1970). *Atasözleri ve Deyimler El Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
2. Çobanoğlu, Özkul, 2004, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, AKM yay.: Ankara.
3. Gn. Kur. Bşk. İğti. (2001), *Atatürkçülük 2 nci Kitap*. MEB yayınları, İstanbul, s. 85.299.
4. Kafesoğlu İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1999, 19. baskı, s. 236-237.
5. Oğuzhan, A. F. *Çocuk Edebiyatı [Metin]* / Ankara, (2001), 232 s.
6. Ortaokulların 6.sinif 'Sosyal Bilimler' öğrenci kitabı. [Metin] / Milli Eğitim Başkanlığının devlet kitapları. İstanbul, (2007), 203 s.
7. Tozlu Selahattin. *Anadolu Türk tarihi ve Fnadoluluk// Kazım Karabekir Eğitim Fakütesi Dergisi Yil: 2004 Sayı:9. -*
8. *Türk atasözleri ve deyimleri. I. -* istanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997. - 143 s.
9. Айтматов Ч.Т. В соавторстве с землёю и водою. Очерки, статьи, беседы, интервью [Текст] / Ч.Т. Айтматов. – Ф.: Кыргызстан, 1978. – 406 с.
- 10.Алимбеков А. Түрк дүйнөсүнүн ойчулдарынын мұрастарындагы педагогикалық идеялар. Жогорку окуу жайларынын студенттери учын. – Б.; 2016.-336 б.
- 11.Волков Г.Н. Этнопедагогика [Текст] / Г.Н. Волков. – Чебоксары, 1974. – 358 с.
- 12.Волков, Г.Н. Этнопедагогика [Текст]: учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений / Г.Н.Волков. – М.: ACADEMA, 2000. – 174 с.Волков 24, 166-б
- 13.Решат Генч. Түрк дүйнөсүнүн кыскача тарыхы. -Б., КТМУ, 2002, 335 б./ 79